

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΑ

ΚΩΔΙΚΕΣ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ

ΓΑΒΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Α΄.

1. Ἡ πρὸς τὸν μακαρίτην *I. Μηλιόπουλον* πεντηκονταετῆς περίπου στενὴ φιλία πείθει με, ἕνεκα τῆς νέας αὐτοῦ μελέτης, ἵνα στρέψω τὸ τῶν μελετῶν μου βῆμα καὶ πρὸς τὴν μεγάλην *Τραπεζοῦντα*. Τὰ πράγματα πολλάκις οὐχ οὕτω πέφυκεν ὥς βούλεται ἕκαστος καὶ οἴεται· διότι περὶ *Τραπεζοῦντος* ἐν γένει οὐχὶ ὀλίγοι ξένοι καὶ ἡμέτεροι ἐπραγματεύθησαν, ὥς γνωστόν. Ἡ Ἑλληνὶς πόλις ἢ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ *A. (Εὐξείνου) Πόντου*, κέντρον σημαντικώτατον τοῦ ἀνὰ τὸν Πόντον καὶ τὴν τῆς *Κολχίδος* χώραν Ἑλληνισμοῦ καὶ δὴ καὶ ἀνθηρότατον, ἢ μέχρι πρὸ δύο δεκάδων ἐτῶν ἀληθῶς μεγάλη καὶ εὐδαίμων μετὰ τῶν ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς ἱστορικῶν μοναστηρίων, τῶν τετιμημένων ὑπὸ τε τῶν Ἑλλήνων *Αὐτοκρατόρων* καὶ τῶν Ὀθωμανῶν *Σουλτάνων*, δὲν περιμένει παρ' ἑμοῦ ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια...

2. Ἦδη πρὸ τῆς Ἀλώσεως ὀλίγιστα ἔτη δύο περιφανέστατοι αὐτῆς υἱοί, ὁ *Νικαίας Βησσαρίων* καὶ ὁ *Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός*¹ δὲν ὤκησαν μετὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν, ἵνα ἀναστηλώσωσιν ἐγκώμια πρὸς τὴν ἐνεγκοῦσαν αὐτοῦς, ἀθάνατα καὶ παραμόνιμα μνημεῖα, ἅπερ ἀκμάζοντα καὶ νεάζοντα τοῖς ἀναγινώσκουσι καὶ νῦν μένουσι καὶ μενοῦσιν.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ φιλοκαλία ἢ πάλαι τῶν πατέρων καὶ τῶν βασιλέων δεικνύεται καὶ ἡ περὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν καὶ ἡ περὶ τὴν ὅλην τῆς πόλεως κατασκευὴν καὶ οἰκοδομίαν καὶ ἡ περὶ τῆς πολιτείας οἰκονομία καὶ διαχειρίσις καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ἡ περὶ τὰ πολεμικὰ ἀνδρεία καὶ γενναιότης καὶ δεινότης κλ. κλ. καταλλήλως ἀναπτύσσονται καὶ βεβαιοῦνται.

Ὁ τῆς *Τυβίγγης Βυζαντινολόγος*, ὁ γνωστότατος *Tafel*, ἐν τοῖς τοῦ

¹ *Βησσαρίων ὁ Νικαίας*, ὁ μετὰ τὴν ἐν *Φλωρεντία* ψευδοσύνοδον πανίσχυρος καρδινάλιος, καὶ ὁ σύγχρονος καὶ ἐν τῇ συνόδῳ πάρεδρος *Εὐγενικός Ἰωάννης*, ὁ τοῦ *Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ*, τοῦ Ἐφέσου, ἀδελφός. Τὰ περὶ ἀμφοτέρων τῶν *Τραπεζοῦντιῶν* ὄρα ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις τῆς *Βυζαντ. Γραμματολογίας* τοῦ *Krumbacher*, μετὰφρ. *Σωτηριάδου*.

Εὐσταθίου ἔργοις ἐξέδωκε τὸ τοῦ Εὐγενικοῦ κατὰ τὸ 1832,¹ ὁ δὲ ἡμέτερος Σπ. Λάμπρος τὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐγκώμιον κατὰ τὸ 1916.² Ὁ μακαρίτης Λάμπρος ἔσχε καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἰδέαν, ἵνα παραβάλῃ τὰ ἐγκώμια ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τέκνων τῆς Τραπεζούντος καὶ παραβαλῶν ἀμφοτέρων τὰς ἀρετὰς ἐν ὀλίγαις σειραῖς διαζωγραφίῃσιν, ὡς ἕξις δὲ περὶ αὐτῶν ἐκφράζεται: «Τὴν μὲν τοῦ Ι. Εὐγενικοῦ περιγραφὴν τῆς Τραπεζούντος εὐρίσκομεν γλαφυρωτέραν καὶ ρητορικωτέραν, ἀλλὰ κενωτέραν, τὴν δὲ τοῦ Βησσαρίωνος πολὺ πραγματικωτέραν καὶ διαφωτιστικωτέραν». Καὶ πράγματι οὕτως εἶναι ἡ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ γεωγραφικωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα ἀκρόμη.

Μετὰ τὸν Fallmerayer καὶ τὸν Tafel καὶ τὸν Fischer καὶ ἐπ' ἔσχάτων τὸν W. Miller, ἔτι δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκκλησιῶν τῆς Τραπεζούντος ἔργα τῶν G. Millet (B.C.H. 19 σ. 419-459) Baklanov, Brounon, Alpatov, D. Talbot Rice (Βυζάντιον 4. 363-418 5.47 ἔξ.) ἔχομεν τὰ Τραπεζουντιακὰ τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων, τοῦ Τριανταφυλλίδου Περ., τοῦ Ἰωαννίδου Σάββα, τοῦ Παρανίκα Ματθ., τοῦ Μηλιοπούλου Ι., τοῦ Εὐαγγελίδου Τρύφ., τοῦ Κυριακίδου Ε., τοῦ Παπαμιχαλοπούλου Κωνστ., τοῦ Παπαδοπούλου Κεραμέως³, τοῦ Λάμπρου Σπ. τοῦ Οἰκονομίδου Δημοσθ. Σκαλιέρη καὶ τελευταῖον τοῦ Παπαδοπούλου Ἰω. τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου, ὑπομνηματογράφου τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

3. Τὰ Τραπεζουντιακὰ λοιπὸν τοῦ μακαρίτου παλαιοῦ φίλου Ι. Μηλιοπούλου, ἅτινα ἐν οἰκείῳ μέρει τοῦ ἔτους τούτου βλέπουσι τὸ φῶς, ὑπέμνησάν με ὅτι καὶ ἐγὼ εἶχον σημεῖωματα ἐκ χειρογράφου Τραπεζουντίου. Ταῦτα τῇ εὐμενείᾳ τῆς Ἐταιρείας τῶν Β. Σ. ἐκδίδονται.

4. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1923 προσήχθησαν εἰς τὴν Γ. Διεύθυνσιν τῶν Μουσείων τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Κ/πόλεως (Musées d'Antiquités) ἕξ κώδικες χειρόγραφοι⁴, πάντες Τραπεζουντίας προελεύσεως. Τῇ εἰσηγήσει τοῦ γράφοντος μετὰ πρόχειρον ἐξέτασιν οὗτοι ἠγοράσθησαν, μάλιστα ἀντὶ μείζονος τιμήματος ἐκείνου, ὅπερ ἐγὼ προσέφερον, τῇ πρόφρονι

¹ Tafel, Eustathii metr. Thessalonicensis Opuscula. Accedunt Trapezuntinae historiae Script. Panaretus et Eugenicus, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1832 σ. 370-373.

² Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζούντα, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον κατὰ τὸν Μαρκιανὸν κώδικα, ἐν Ἀθήναις, 1916 ἐκ σελ. 62, ὧν αἱ 52 καταλαμβάνουσι τὸ ἐγκώμιον.

³ Τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα δὲν ἀριθμῶ, γνωστότατα, τοῦ Κεραμέως εὑρηται καὶ ἐν τοῖς Βυζαντι: Χρονικοῖς τ: V, XII, XIX καὶ ἐν τοῖς Παραστ. τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Ε. Φ. Συλλόγου ΙΕ' κ. ἔ, ὡς καὶ τοῦ Λάμπρου ἐν τῷ Ν. Ἑλληνομνήμονι. Τὰ Νομισματικὰ καὶ Γλωσσικὰ-Διαλεκτικὰ ἀντιπαρέρχομαι. Ἄλλα παρὰ Μηλιαράκη: Νεοελλ. Γεωγρ. φιλολ.—1889 σ. 101 κ. ἔ. Τοῦ Τρ: Εὐαγγελίδου W. Miller καὶ Σκαλιέρη τὰ ἔργα δὲν εἶδον.

⁴ Τρεῖς τούτων ἐπὶ ὄραις μεμβράνης.

προθυμία τοῦ γ. διευθυντοῦ τῶν Τουρκικῶν Μουσείων ἔξ: Χαλήλ Ἐδχέμ βέη, ἔμου εὐγενεστάτου προΐσταμένου καὶ φίλου, ἵνα μὴ ἀλλαγῷ που μεταπληθῶσιν, ἀλλὰ διασωθῶσι πάλιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Καὶ ηὐχαριστήθημεν ὅλοι ἐπὶ τῇ προσκίτησει τῶν χειρογράφων τούτων, δι' ἧς τμήμα Ἑλληνικῶν χειρογράφων ἴδιον νέον ὠρίζετο ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ παρὰ τοῖς πλουσίοις τῶν Ἀνατολικῶν. Ἐπεβλήθη μοι ὁμῶς ἔργασία εὐχάριστος μὲν ἀλλ' ἐπίπονος, διότι τὸ ἐν μόνον ἐκ τῶν χειρογράφων ἀπήρτιζον, ἀσδ' εἰς 4^{ον} σελίδες (1204) τὸ φέρον ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ σταχώματος ἐπικεκολλημένον ἐπὶ χαρτίου παλαιὸν ἀρ: 1230 ¹. Ἐπεβλήθη μοι ἵνα ὑποβάλω Ἐκθεσιν (rapport) διὰ τὴν ἀγοράν, περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ἡ Ἐκθεσις αὕτη, πολυσέλιδος, ὑπεβλήθη Γαλλιστὶ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους.

5. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κωδίκων τούτων διεπίστωσα ὅτι ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος χαλκέντερος παλαιογράφος Π. Κεραμεὺς εἶχε δημοσιεύσει περιγραφὴν πολλῶν τῶν Τραπεζουντίας προελεύσεως χειρογράφων ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετροπόλεως (Vizantiski Vremeni). Ἐκ τοῦ βιβλιογραφικοῦ Ἐπομνήματος τοῦ Oriens Christianus ² ἐπληροφορήθην ὅτι κατὰ τὸ 1884 ἐβδομήκοντα μὲν κώδικας κατατεθειμένους ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς πόλεως περιέγραψε καὶ ἄλλους δὲ 86 Ἑλληνικοὺς ἐπίσης ἀποκειμένους ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς παλαιαφάτου μονῆς τοῦ Σουμελά.

Κατὰ σύμπτωσιν περιέργον — ἔτη παγκοσμίου πολέμου — τὴν σειρὰν τῶν Βυζ. Χρονικῶν τῆς Πετροπόλεως οὔτε αὕτη ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου ἐκέκτητο, τόμοι δὲ ἐπίσης ἔλειπον καὶ ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῶν φίλων Ἀσσομψιονιστῶν, τῶν ἐν Χαλκηδόνι....

¹ Τοῦτο κατέταξα ὑπ' ἀριθ. 4. Εἶναι ὁ μέγας Νομοκάνων τοῦ Βαλασμώνος Θ. ὁ princeps, ἔξ οὗ ἀνεγράφη κατὰ τὸ 1779 ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ διαταγὴν τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Δωροθέου καὶ δαπάναις αὐτοῦ ὁ νεώτερος κώδιξ ἐπιμελέστατα, ὅστις ἐχρησίμωσεν ὡς βᾶσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ράλλη καὶ Ποτλῆ (Σύνταγμα, Ἀθήνησι 1852). Ἀνάγνωθι αὐτόθι τ: Α. σ. ι.-ιβ'. Ὁ κώδιξ βομβύκινος ἐγράφη τῷ ¹³¹¹/₆₈₁₉ προτροπῇ καὶ ἐσχῆ τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος καὶ ὑπερτίμου κυρίου Βαρνάβα, διὰ φίλῶς τοῦ... Κοσμά Ἱερομονάχου.

Μέγα εὖρημα καὶ ἐπιτυχία ὅτι διεσώθη ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Μουσείων — 0,220 πλ. × 0,310 ὑψ. χιλιοστ.:—32-33 σειραὶ κανονικώτατα γεγραμμένα κατὰ σελίδα. Ἀρχικὰ ὅλα §§ κεφαλαίων κοκκίνη μελάνη. Εὐγνώμων ὁ γράφων τὰς γραμμάς ταύτας τῷ λαμπρῷ διευθυντῇ ἔξ. Χαλήλ Ἐδχέμ βέη.

² Literaturbericht — Oriens Christianus ἐκδιδ. ὑπὸ Baumstark (Ληψία 1923) διὰ τὸ ἔτος 1920-1921 (σ. 218) ἐνθα εὐτυχῶς ἀπήντησα ὅτι ἐν τῷ XIX τ. τῶν Βυζ. Χρονικῶν (1915) I Abt. σ. 224-281 (Γυμνασίου) καὶ 282-322 (=Βιβλ. Σουμελά) σημειοῦται ἡ ἔργασία τοῦ μακαρίτου. Ἐπισημειωθῆτω χάριν τῶν ἀναγνωστῶν ὅτι καθ' ἃ σημειοῦται ἐν τῷ Βιβλ. Ἐπομνήματι ἐκ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Σουμελά 86 κωδίκων τὸ τέταρτον ἀνάγεται εἰς ΙΑ-ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα. Οἷος θησαυρός!

Ἵποβαλὼν τὴν περὶ τῶν ἀγορασθέντων κωδίκων ἔκθεσίν μου ἐν τῷ πρὸς τὴν Γ. Διεύθυνσιν ἰδίῳ ἐγγράφῳ ἐσημειούμην ὅτι ὅλως ἀνεξαρτήτως εἰργάσθη διὰ τὴν περιγραφὴν καὶ τοῦτο πρὸς γνῶσιν τῶν ἐνδιαφερομένων ἢ τῶν μελλόντων ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτὴν, ἐν τοῖς ἀρχαίοις καταταχθεῖσαν.

6. Ἔτος ἐν καὶ ἡμῖς παρῆλθεν ἕως οὗ τὸ ἐν Λιψία γνωστὸν βιβλιοπωλεῖον τοῦ κ. Ο. Haugrassowitz ἀνέβη ἐκ Πετροπόλεως τὸν ζητηθέντα τοῦλάχιστον τόμον τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν καὶ ἀποστείλῃ ἡμῖν εἰς Κ/Πολιν πρὸς ἱκανοποίησιν πρὸ πάντων τῆς ἐμῆς περιεργίας. Ἦδη πρὸ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεώς μου ἐδόθη μοι εὐκαιρία, ἵνα παραβάσω τὰς ἐμὰς περιγραφάς, τὰς ἐν τῇ Ἐκθέσει μου, πρὸς τὰς τοῦ μακαρίτου φιλιάτου μοι ἀνδρός, τὰς ἐν τύποις. Οὐχὶ μικρὰς ἀπήνησα ἐν γένει διαφοράς, ὑποκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Μουσειῶν ἐξ ἀγορᾶς ἀσφαλισθέντων ἐξ κωδίκων. Κατ' ἀρχὴν διέκρινα, νομίζω, ὅτι τῷ μακαρίτῃ μερικοὶ κώδικες δὲν ἐγνώσθησαν, ἢ ἀπεκρῦβησαν, πρᾶγμα οὐχὶ ἀσύνηθες τοῖς ἐργαζομένοις ἄλλοτε ἐν ταῖς μοναστηριακαῖς βιβλιοθήκαις τῶν χειρογράφων.

Ἐ Κεραμεὺς ἐν τῇ σπουδῇ, μεθ' ἧς εἰργάζετο, ἵνα τὰ πάντα προφθάσῃ, τοὺς πάντας ἵνα ταχύτερον εὐχαριστήσῃ, ἐνίστε δὲ καὶ ἐν μὴ πνευματικῇ ἀνέσει διατελῶν παρέλειπεν ἢ παρέτρεχεν ἐν τῇ περισυλλογῇ τῶν περιγραφῶν καὶ οὐσιώδη τινὰ ἐν αὐταῖς στοιχεῖα, δι' ὅ, κατ' ἐμὲ κριτὴν, οὐχὶ καὶ τόσον κατακριτέος· χιλιάδας κωδίκων εἶδεν, ἐμελέτησεν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν ἐν γένει περιηγήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἐρεύναις, αἷς ὁ Ἐλλ. Φ. Σύλλογος τὰ μέγιστα συνεβάλετο, τῇ χορηγίᾳ τοῦ μεγάλου τοῦ ἔθνους εὐεργέτου Α. Μαυρογορδάτου (Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη). Τοιοῦτό τι παρετήρησα ἄλλοτε ἐν τῇ λεπτομερεῖ περιγραφῇ, ἥπερ ἐπεχείρησα σπουδαιοτάτου κώδικος τοῦ ὑπ' ἀρ. 244, τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κ/Πόλει ἱ. Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου¹. Οὕτω καὶ νῦν:

7. Ὁ ἡμέτερος τῶν Μουσειῶν κώδιξ, ὁ ὑπ' ἀρ. 1, ἀντιστοιχεῖ, ὡς παρετήρησα, τῷ παρὰ Κεραμεῖ ὑπ' ἀρ. 30. Ὁ Κεραμεὺς ἀφιεροῖ διὰ τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, ὡς ἔστιν ἰδεῖν², ἐν ὄλῳ πέντε μόνον σειράς, ὅπερ δὲ τὸ περίεργον, ὅτι οὔτε τὸν τόπον, οὔτε τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐγράφη ὁ κώδιξ οὐδὲ τὴν ὑπαρξίν τῆς σφραγίδος τοῦ Φροντιστηρίου σημειοῖ. Ἀριθμοῦνται δὲ παρ' αὐτῷ τοῦ κώδικος φύλ. 89, ὅπερ δὲν φαίνεται λάθος τυπογραφικόν, διότι ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς ἐπαναλαμβάνεται, ἐνῶ παρ' ἐμοὶ 82. Ἀπεσπάσθησαν

¹ Mystakidis, ἐν Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher τοῦ κ. Βέη (Bées), Berlin III, σ. 350-360.

² Βυζαντ. Χρονικά 1912 ἐν Πετροπόλει ἐκδοθέντα τῷ 1915 σ. 254. Ἑλληνικοὶ κώδικες Τραπεζοῦντος I: κώδικες Φροντιστηρίου.

ἄρα γε ἐκ τῆς ἀρχῆς ἢ τοῦ τέλους ἀνάλογα ἄγραφα (;) φύλλα, ὅπερ ἀφῆκα γράφων ἀπαρατήρητον καὶ ἐγὼ ἐπειγόμενος ἵνα φέρω εἰς πέρας τὴν ἀνατεθεισάν μοι ἐντολήν;

Β΄.

Κώδικος περιγραφή.

8α. Χειρόγραφον χαρτῶον, ἐν εἶδει βιβλίου συμπεπηγμένον, σχήματος ὀγδῶον, μουσικόν, ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου. Πλ. 0,135 × ὕψ. 0,190 χλστμ. Τὸ κείμενον καταλαμβάνει ἐν τῷ μεταξὺ ἔδαφος 0,090 χλστ. Στάχως ἐφθαρμένη ἐκ δέρματος μελανωποῦ, ἐφ' οὗ ἀποτυπώματα ἐλαφρῶς ἀνθοφόρου διακοσμήσεως. Φύλλα ἐν ὄλῳ ὀγδοήκοντα καὶ δύο (82)· τούτων τὰ δύο ἐν ἀρχῇ πρῶτα ἔμειναν ἄγραφα, ὡς καὶ τὸ τελευταῖον ἔν. Τὰ ὑπόλοιπα ἑβδομήκοντα καὶ ἑννέα (79) ἀριθμηθέντα ὑπ' ἐμοῦ διὰ μολυβδίδος πληροῦσι τὸ κείμενον.

Ὄνομα τοῦ κατόχου τοῦ χειρογράφου ἀναγινώσκεται ἐν τῇ προμετωπίδι τῆς πρώτης σελίδος τοῦ πρώτου ἠριθμημένου φύλλου: «ἐκ τῶν τοῦ ἰωάννου ἱερέως καὶ οἰκονόμου Τραπεζοῦντος», ἐναντι δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ γωνίᾳ ἄνωθι δεικνύεται ἡ ἱερὰ παρακαταθήκη τοῦ χειρογράφου, ἦτοι: Σφραγὶς κυκλοτερῆς τετραμερῆς τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζοῦντος σφραγίζει αὐτό.

Σελὶς ἐκάστη πλήρης ἔχει 12 ἢ 13 σειρὰς ἐν μικρᾷ γραφῇ κειμένον· ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλαι τόσαι ἔχουσι τὰ ἀνάλογα σημάδια τῆς μουσικῆς τέχνης, ἦτοι τοὺς μουσικοὺς χαρακτῆρας καὶ τινὰς ὑποδείξεις διὰ τὴν ψαλμοψῶν, κοκκίνη μελάνη (σημαδόφωνα).

Κόσμημα ταινιῶδες κοκκινοβαφὲς χωρίζει τὴν τοῦ κτήτορος, περὶ οὗ ἄνωτέρω, σημειώσιν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κειμένου, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, κοκκίνη μελάνη, ἔχει ὧδε:

«Στιχῶν παλλόμενα τῇ παραμονῇ τῶν Χριστου/γέννων εἰς τὰς μεγάλας ὥρας· ὦρα ᾱ» μεθ' ὃ ἐν τῇ κατωτέρω σειρᾷ:

Βηθλεὲμ ἐτοιμάζου...

Γραφὴ μελαίνη μελάνη, εὐανάνωστος· σελίδες τινὲς δυσανάγνωστοι, διότι μελάνη διαχυθεῖσα ἐπ' αὐτῶν τὸ κείμενον δυσδιάκριτον κατέστησε.

Μελάνη κοκκίνη γράφονται: 1) μουσικὰ σημεῖα ἢ καὶ τινες ὑποδείξεις διὰ τὴν ψαλμοψῶν· 2) τὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα ἐκάστης §, ἅτινα καὶ ὑπλοῦστατα διακοσμοῦνται καὶ 3) οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων (chapitres).

Περιεχόμενον.— Τὸ χειρόγραφον περιέχει τὰς Ἀκολουθίας τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανίων ὡς καὶ τῶν παραμονῶν τῶν ὑψίστων τούτων ἑορτῶν, συνάμα δὲ καὶ τὰς τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος μέχρι τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Καλλιγράφος, τόπος, χρόνος. — Τὸ χειρόγραφον ἔγραψεν ἐν Μόσχα ἱερατεύων Κυπριανὸς ὁ Ἰβηρίτης, ὡς ἐν τῇ ὀπισθίᾳ σελίδι τοῦ τελευταίου ἀγράφου φύλλου δηλοῦται διὰ τῶν ἐξῆς:

«Τὸ παρὸν ἐγράφη ἐν μόσχα / παρ' ἐμοῦ κυπριανοῦ Ἰβηρίτου καὶ θύτου :
1694, Ἰουνίου 3.»

Συμπέρασμα — Παρατηρήσεις.

8β. Τὸ Τραπεζουντιακὸν τοῦτο μουσικὸν χειρόγραφον, τὸ διασωθὲν ἐν τοῖς κόλποις τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀρχαιολ. Μουσείων τῆς Κ/πόλεως, ἐγράφη ἐν Μόσχα ὑπὸ Κυπριανοῦ τοῦ Ἰβηρίτου κατὰ τὸ 1694, ἔτυχε δὲ ἵνα εὐρίσκηται εἰς χεῖρας τοῦ ἱερέως Ἰωάννου ἐν Τραπεζοῦντι, οἰκονόμου ἀκμάζοντος, ὡς ἠδυνήθη ἐξ ἄλλων κωδίκων ἵνα διαπιστώσω, μεταξὺ τοῦ 1760 - 1768, ἀντιγράφαντος δὲ τότε Συναξάριον καὶ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, μητροπολίτου Τραπεζοῦντος «=μηνὶ Ὀκτωβρίᾳ κατὰ τὰ παλαιὰ μηνιαῖα.» συνημμένην τῇ ἁσματικῇ Ἀκολουθίᾳ Θεοδώρου τοῦ Γαβρα. Ὀκτωβ. β'.» Ἐκ σημειώματος τοῦ Κεραμέως.

Τὸ χειρόγραφον κατέταξα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 1.

Ἐν τῇ πρώτῃ σελ. τοῦ 70 φύλλου, κοκκίνῃ μελάνῃ, ἀνέγνων: «Εἰς τὴν αὐτὴν ἁγίαν ἡμέραν εἰς τὴν ἀποκαθήλωσιν τοῦ κυ / ἡμῶν ιϋ χϋ ἀναγραμ-
ματισμὸς ἀπὸ τὸ «σὲ τὸν ἀνα/βαλλόμενον, ποίημα τοῦ ἁγιωτάτου καὶ
ἀρίστου διδα/σκάλου — ιϋ τϛ κ⁸κ⁸ζέλου ἡχος πλ'ος τῷ νεκρωθέντι δι' ἡμᾶς/

ἄσμα ἐπιτάφιον μέλεις μαίστω

ἀμέσως δ' ἔπεται:

Μεγαλύνω τὰ πάθη σου / ὕμνολογῶ καὶ τὴν ταφήν σου¹.

¹ Χειρόγραφα τεύχη μουσικὰ ἐνέχοντα μαθήματα τοῦ Ἰω. Κουκουζέλη, τοῦ Χρυσάφη Μανουήλ κλ. κλ. ὄρα πολλὰ ἐν τῇ Μαυρογορδατείῳ Βιβλιοθήκῃ παραρτήμ. ΙΖ'. τόμου τοῦ Ε. Φ. Συλλόγου (1886).

Περὶ τοῦ Ἰωάννου μαῖστορος Κουκουζέλη, ὀνομαστοῦ μελοποιῦ τῶν μέσων Βυζαντιακῶν χρόνων ὄρα Γεωργ. Παπαδοπούλου Μ. Πρωτεκδικίου, Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντ. Ἐκκλησ. Μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1904 σ. 77 κ. ἐ. — Ἐπίσης τὸ κατὰ τὸ 1591 γραφὲν μουσικὸν χειρόγραφον τὸ ὑπ' ἀρ. 46 κατατεθειμένον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἱ. μονῆς τῶν Βλατέων, πλοῖσιον εἰς μαθήματα... ἐν φ' πρώτων καὶ Διήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ μεγάλου μαῖστορος τῆς Μουσικῆς Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη... (Σελ. 73 Καταλόγου: Σ. Εὐστρατιάδου, πρῶην Λεοντοπόλεως, Θ/νίκη 1918).

Πίνακα ὀλοσελίδων—notation de Koukouzèles—ὑπ' ἀρ. 6 βλέπε ἐν Gastoué, Catalogue des Manuscrits de Musique Byzantine, Paris 1907, 4ο πβ. καὶ σ. 61.

Μὴ ληρομητέα τὰ σοφὰ περὶ Μουσικῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ μεγάλα ἔργα τοῦ μακαρίτου μουσικολογιατάτου, φιλτάτου δέ μοι ἀνδρὸς ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἀσσομφιονιστῶν πατρὸς Thibaut.

Γ'.

Ἐπιγράμματα.

9. Εἰς τὸ τελευταῖον ἄγραφον φύλλον τοῦ ἀνωτέρω χειρογράφου ἀπήντησα, μετὰ δευτέραν ἐξέτασιν, γεγραμμένα τὰ κάτωθι ἐπιγράμματα, ἕξ τὸν ἀριθμὸν, πλὴν τοῦ εἰς Θεόδωρον Γαβρᾶν, περὶ οὗ κάμνω λόγον ἐν τῷ Δ'. μέρει.

Ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προϊόντα πρωτοπέτρων μαθητῶν τοῦ σχολείου (γυμνασίου, φροντιστηρίου) τῆς μεγάλης Τραπεζοῦντος, δοκίμια, ἅτινα ὁ οἰκεῖος διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν παρετήρει ἢ καὶ διώρθου. Οἱ Γεώργιοι, οἱ Πρόδρομοι, οἱ Ἰωάνναι, οἱ Μπαλάσσαι παρελαύνουσι, διότι εἶναι γονεῖς ἢ κηδεμόνες ἢ ἐν γένει εὐεργέται τῶν εἰς τὴν ἐπιγραμματοποιεῖαν γυμναζομένων, ὧς ἦσαν ἐκ παραλλήλου τὰ ρητορικά γυμνάσματα εἰς τὰς ἀναλόγους τάξεις τῶν χρόνων, οἵτινες ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς. Οὐ μόνον ἐν τῇ Μεγάλῃ Σχολῇ τοῦ Γένους ἐγυμναζόμεθα ἐν τῇ Ἐπιγραμματοποιεῖᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ (Ῥοδοκανακείῳ) Ἱερατικῇ Σχολῇ ὁ ἀείμνηστος μητροπολίτης Καισαρείας Ἰωάννης ἐπέβαλε τὴν σύνταξιν ἐπιγραμμάτων εἰς τὴν τῶν τελειοφοίτων τάξιν, ἵνα κατ' ἀνάγκην καὶ αὐτὸς ὧς τῆς Σχολῆς κηδεμὼν καὶ στηρικτὴς τύχη ἐγκωμίων.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἔστωσαν καὶ ταῦτα κόκκος συμβολῆς ¹.

α'.

[Κατὰ τὸ] «παῖδες Ἑβραίων ἐν καμίνῳ»

- 1 Βάτος τὸ πρὶν | ἢ φλογοφόρος
 — — — — — | — — — — —
 2 καὶ ἡ κάμινός ποτε ἢ δροσοβόλος
 — — — — — | — — — — —
 3 τὴν σὴν μήτραν ἀγνή ἐτύπου ἀριδιήλως
 — — — — — | — — — — —
 4 τὸ πῦρ γὰρ τῆς θεό τη τος δεξαμένη οὐκ ἔ φλέχθης ¹

¹ Ὁ ἐν τῇ γεγραφῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῆ Ἑλληνομαθέστατος συνάδελφος κ. Π. Παπακωνσταντίνου γνῶσιν λαβὼν τῶν στιχοῦργημάτων τούτων κατὰ Δεκέμβ. (21) τοῦ 1924, εὐηρεστήθη ἐκ τῆς Ἀντιγόνου, ἵνα μοὶ σημειώσῃ, τὰς μετρικὰς σημειώσεις καὶ ἀναλύσεις, ἃς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὑφ' ἑκαστον αὐτῶν.

² Ὁ πρῶτος σι: εἶναι χορίαμβ: δίμετρον ἔχον ἐν τέλει τὴν μακρὰν εἰς δύο βραχείας λελυμένην. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ χορίαμβος ἔχει παρὰ τᾶξιν τὰ δύο βραχεῖα.

γ'

Ἐπίγραμμα εἰς τὸν τοῦ Χατζῆ πάνου υἱόν.

1 Ἐλευθέριος ἄδου λόν νους¹ ὄν βίωφ
 2 ἐλευθέρως ἄνεισιν ἐκ τύρβης βίου
 3 ἡΐθεος θάν' ἐλευθέριός γ' Ἰανουαρί' ὀκτώ²

δ'

Ἐτερον νουθετικὸν πρὸς τὸν π[ατέ]ρα.

1 Μέγα τι πάντως τὸ στέγειν τὰ παρόντα
 2 μεγαστέροι ο τοῦτ' ἀνδρός γ' εὔφρονός τε,
 3 φρόνησις καὶ γὰρ τῇ ἀνδρεῖ' ἀυχεῖν ἔχει
 4 ἄρην ἄρ ὄν ἄρρεινος δεῖκνυσο στήθη³.

¹ Διὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου ὁ τὸ ἐπίγραμμα γράψας ἤθελε νὰ δηλώσῃ τὸν μὴ δεδο-
 λωμένον τὸν νοῦν, τὸν ἐλεύθερον τὸ φρόνημα, ποιούμενος οὕτως ὑπαινιγμὸν πρὸς τὸ
 ὄνομα Ἐλευθέριος.

² Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τρίμ. ἰαμβικά, ὁ τρίτος ἐξάμετρον δακτυλικόν.

Ἡ λύσις τῆς δευτέρας μακρᾶς τοῦ πρώτου στίχου καὶ ἡ ἄλογος μακρὰ τοῦ δευτέρου
 ποδὸς τῆς μεσαίας διποδίας, ὡς ἐπίσης διττὴ ἔλλειπει ἡ ἄρσις τοῦ πρώτου ποδὸς (π ρ ο-
 κ α τ α λ η ξ ί α) τῆς τρίτης διποδίας τοῦ αὐτοῦ στίχου, εἶτι δὲ ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ διποδίᾳ
 τοῦ δευτέρου στίχου ἡ βραχεῖα ἄρσις τοῦ πρώτου ποδὸς εἶναι ἄλογος μακρὰ, ταῦτα
 πάντα φαίνονται ἐν τῷ μετρικῷ διαγράμματι.

³ Τρίμερα ἰαμβικά. Ὁ πρῶτος πούς τῆς πρώτης διποδίας τοῦ π ρ ὄ τ ο υ στίχου
 ἔχει λευμμένην τὴν μακρὰν θέσιν αὐτοῦ εἰς δύο βραχείας. Ἡ δευτέρα διποδία στε-
 ρεῖται τῆς ἄρσεως τοῦ πρώτου (κατὰ σειρὰν) ποδὸς, καὶ ἡ τρίτη ἄρχεται ἀπὸ δισυλλάβου
 ἄρσεως, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν μακρὰν θέσιν τοῦ δευτέρου ποδὸς, ὅστις στερεῖται ἄρσεως
 (καταληκτ.).

Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ὁ 2,4 καὶ 6 ἐξ ἀρχῆς πούς ἔχει ἄλογον τὴν ἄρσιν ἀντι βραχείας
 (ἀντικανονικόν).

ε'

Εἰς τὴν εἰκόνα ἠρωελεγειῶν.

- 1 κοινῆ ὁ ἀ ρων τύχθ' εἰ κὼν ἐκ βα σμο λι ῶ νων ¹
- 2 ἦδ', ἰ ε ρεῖ ος δ' ἐκ χει ρὸς γει οργί ου ²

ς'

- 1 Μπαλά[σ]σης ὕ περ ψυ χι κῆς σω τη ρί ας
- 2 δού λης θε οῖ ο καί γε προσ κυ νη τρί ας ³

Δ'.

Θεόδωρος Γαβρᾶς

σεβαστὸς καὶ μάρτυς.

10. Ὁ Γαβρᾶς Θεόδωρος, δούξ Τραπεζοῦντος καὶ ἰδρυτῆς ἰδίας δυναστείας κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Θεοδοσιουπόλει (Ἐρζερούμ) μὴ δεχθεὶς, ἵνα τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτοῦ ἀπαρηθῆ. Τῇ β'. Ὀκτωβρίου ἄγεται Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβρᾶ, τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι. Περὶ τοῦ Θεοδώρου τούτου τῶν Γαβράδων, ὅστις «βλαστὸς τῆς Ἄτρας»

Ὁ τρίτος ἔχει τὴν μεσαίαν διποδίαν ἐκ 4 μακρῶν συλλαβῶν συγκειμένην. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ διποδίᾳ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου στίχου.

Ἡ δὲ τρίτη διποδία τοῦ δευτέρου στίχου σφαιερῶς συνθετιμένη παρέλκει ἐν αὐτῇ ὁ σύνδεσμος «τε», ὅστις δυνατόν ἵνα μετατεθῆ πρὸ τοῦ «εὐφρονος» ἀντικαθιστῶν τὸν «γε». Ἄλλας ἀλόγους μακρὰς ἀντί βραχειῶν ἄρσεων διαβλέπει τις ἐν τῇ μετρικῇ διαγράμματι.

Παρατηρητέον: συνηχεῖ τὸ ρ.

¹ Ἡ σημασία τῆς λ. μὲ διαφεύγει.

² Ἐλεγειακὸν δίστιχον ὁ πρῶτος στίχος ἄρχεται ἐκ μακρᾶς ἀνακρούσεως, μετ' ἣν ὁ τέταρτος κατὰ σειρὰν ποὺς εἶναι καταπληκτικὸς δάκτυλος, ὁ πέμπτος ἔχει τὸ κύριον σχῆμα τοῦ δακτύλου, ὁ ἕκτος σπονδειῶς.

Ὁ δεύτερος στίχος εἶναι τὸ σύνθηρος πεντάμετρον.

³ Τρίμετρον ἰαμβικόν. Ὁ πρῶτος στίχος μετρικῶς ἡμαρτημένος. Ἐν τῇ πρώτῃ διποδίᾳ τὸ ὄνομα «Μπαλάσης» γραπτέον διὰ δύο σίγμα.

Ὁ δεύτερος στίχος ἔχει καλῶς,

πέφυκε¹ καὶ «τῶν Θεοδώρων μαρτύρων ὕστατος ἐγένετο» ἢ χαριτόβρυτος Ἄννα ἢ Κομνηνὴ δέκα μόνον σειρῶν ἀναφέρει ἀσαφῆ λόγια ὑπισχνουμένη ὅτι περὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐν τῇ Χαλδίᾳ πολεμικῶν γεγονότων εἰς τὸν προσήκοντα τόπον ταμεύσει τὰ πρέποντα. Ἐγὼ ὁμῶς τὸν προσήκοντα τόπον ἐν τῇ Ἀλεξιάδι δὲν ἀνεῦρον².

Διὰ τὰ κατὰ τὸν Γαβρᾶν παραπέμπω τὸν φίλον ἀναγνώστην εἰς τὰ τοῦ μακαρίτου Μηλιοπούλου, τὰ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ ἔτους τούτου ἀναπτυσσόμενα, ἀγιολογικά, βιογραφικά καὶ ἱστορικά τοπογραφικά, τῷ νῦν καιρῷ χρησιμώτατα, κτῆμα διὰ τὸ μέλλον.

Ἀφοῦ ἀπαξ περὶ Γαβρᾶ Θεοδώρου ὁ λόγος, ἐπιτραπήτω ἀκόμη μία οὐσιώδης παρατήρησις. Ὁ W. Fischer δημοσιεύων³ κατὰ τὸ 1889 ὥραιαν πραγματείαν περὶ Τραπεζοῦντος κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα δὲν ἀντελήφθη τὴν παρὰ Ζωναρᾶ (IV σ. 240 ἔκδ. Dindorf) διάκρισιν τῶν τῷ Γαβρᾶ ἀπονεμομένων κοσμητικῶν ἐπιθέτων σεβαστοῦ καὶ μάρτυρος, πολλὰς δὲ σειρὰς γράφων ἐζήτησεν, ἵνα συνάψῃ τὰ δύο ταῦτα ἐπίθετα εἰς ἓν καὶ διορθώσῃ τὸ κείμενον εὐφυῶς μὲν ἴσως, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς εἰς σεβαστοκράτορος. Ἀλλὰ τὸ κείμενον τοῦ Ζωναρᾶ ὀρθῶς καὶ καλῶς ἔχει. Ὁ Γαβρᾶς ἦτο καὶ σεβαστός, ἀλλ' ἅμα καὶ μάρτυς, ὥς εἶδομεν. Τὴν παρατήρησιν ὁμῶς ταύτην ἔχει ἐν καιρῷ ἀναγράψει ὁ Κεραμεὺς ἐν ταῖς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Τραπεζοῦντος Συμβολαῖς αὐτοῦ⁴ πρὸ ἐμοῦ.

¹ Ὁ Κεραμεὺς ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς (1905) ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν ἐπισημν αὐτοῦ (1884) ἐν Ἄτρῳ τῆς Χαλδίας ἀπήνησε βλαστοὺς τῆς πολυμελοῦς ταύτης οἰκογενείας, βεβαίῳ δὲ ὅτι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Ζηλόνα (Οὐρζουφ) τῆς ρωσικῆς Μαριουπόλεως ὑπῆρχον ἀπόγονοι αὐτῆς.

Περὶ Γαβράδων ὄρα § ἐν τῇ B.L.G.² τοῦ Krumbacher.

² Ἀλεξιάδος τ. Β'. σ. 121 ἔκδ. Reiferscheid.

³ Trapezus im 11 u. 12 Jahrh. ἐν τοῖς Mitth. d. Justitut Oester. Geschichtsforschung, ἐν Ἰννυβουκῇ 1889, σ. 193. Εἰς χεῖρον καὶ ἀσυγχώρητον σφάλμα ὑπέπεσεν ὁ γνωστότατος Fallmayer, ὁ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν διὰ τὰ Τραπεζουντιακά (Original Fragm.) συγκαλύψας καὶ ἀποσιωπήσας, ὡς ἀπέδειξε τελευταῖον ὁ λαμπρὸς Βυζαντινολόγος καθηγητῆς τοῦ ἐνταῦθα Πανεπιστημίου κ. I. Β. Παπαδόπουλος (Ἐπιστολαὶ Χιονιάδου σ. 10-13, Θεσσαλονίκη, 1929). Ἐγραψε «Ἀμην Τάταρις ἔχων... καὶ Χάνη» καὶ Βαβυλωνιακὸν τεῖχος ὕψωσε διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως ταύτης, ἐνῶ πρόκειται ἀπλοῦστατα τὸ σαφές καὶ γνωστὸν Χάνης). Κριτικὴ ἔκδοσις κειμένων λέγεται αὕτη, ἐπιφωνεῖ ὁ ἡμέτερος μ. ὑπομνηματογράφος κ. Παπαδόπουλος, δικαίως.

⁴ Ἐν σ. 2 τοῦ ἰδιαίτερου ἀποσπάσματος, ὅπερ ἔχω συνημμένην καὶ τὴν τοῦ Fischer ἔκδοσιν. Ὁ Κεραμεὺς ἐν ταῖς Συμβολαῖς ταύταις (σ. 3-4 ἐν Πετρούπολει, 1905) ἀναγράφων τὸ Συναξάριον, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰωσιφίδης (οὗτω) Γαβρᾶς ἐκ Τραπεζοῦντος ἀντίγραφον τῆς Ἀκολουθίας ἐξέδωκεν ἠλλοιωμένον καὶ ἐπηξήμενον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1890. Πβλ: τὰ παρὰ Μηλιοπούλῳ νῦν. Σημειωθῆτω ἔτι ὅτι ἐν ταῖς σημειώσεσσι μου ἔχω καὶ τὴν γραφὴν Γαυρᾶς ἐκ τῆς Sigillographie τοῦ Schlumberger.

Τέλος ἄς προστεθῇ ὅτι

11. Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ τοῦ τελευταίου γεγραμμένου φύλλου σελίδι, ἦτοι τοῦ προτελευταίου φύλλου τοῦ προμνημονευθέντος χειρογράφου, φέρεται καὶ τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

Εἰς τὸν Γαβρᾶν.

1 Τῷ σιτρα τη γέ τη τοῦ Χριστοῦ καὶ νεομάρι
 Γαβρᾶ τῷ θεί φ Θεοδώρου οἱ οἱ κέται σου
 ἄναγράφωμεν σοὶ χάρις (;) ἐπινεκίους
 ἀλλ' ὡς ἔχων παρησίαν πρὸς τὸν Κύριον
 5 ἐκ παντοίων ἡμᾶς κινδύων ἀπολύτρωσον
 6 ἵνα κράζωμεν χαίροις μάρτυς πολυάθλι¹.

Ε΄.

Ἐπίμετρον.

12. Εἶχον τὴν ἐργασίαν μου ταύτην ἐπισφραγίσει, ὅτε παρετήρησα ἐν τοῖς σημειώμασί μου, ἅτινα ἐχρησίμευσαν βάσις τῆς ὑποβληθείσης Ἐκθέσεώς μου, ὅτι καὶ ἔτερον χειρόγραφον, εἰς ὃ ἔδωκα τὸν ἀρ. 3, εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῆς Ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΗ'. αἰῶνα ὑπάγεται ὡς τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν, ἔχει δὲ κείμενα ἀπαντῶντα συχνότατα καὶ ἐν ὁμοίοις χειρογράφοις τῶν αὐτῶν που χρόνων,

¹ Τὸ ποίημα εἶναι πεποιημένον κατὰ τὰ μέτρα «Τῆ ὑπερμάχῃ», ἐξ οὗ ὁ συνθέτης ἐδανείσθη τὰς λέξεις «ἀναγράφωμεν» (στ. 3) «ἀλλ' ὡς ἔχων» (στ. 4) «ἐκ παντοίων κινδύων» (στ. 5) «ἵνα κράζωμεν χαίροις» στ. 6).

Ἄ κ. Παπακωνσταντίνου σημειοῦται μοι:

«Τὰ δύο ἐξ ἀρχῆς τετράμετρα ἱαμβικά μὲ δύο καταλήξεις ἐν τέλει χρησιμεύουσιν ὡς προσοίμων: οἱ λοιποὶ τέσσαρες στίχοι ἀποτελοῦσι τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔσματος μέρος. Πάντες εἶναι τετράμετρα τροχαϊκὰ βραχυκατάληκτα ἐν τέλει, ἐκτὸς τοῦ 5 στίχου πάσχοντος μίαν μόνον ἐν τέλει κατάληξιν καὶ ἑτέραν ἐν τῷ δευτέρῳ ποδὶ τοῦ δευτέρου κώλου. Ὁ ρυθμὸς τονικὸς μὴ ἀπομακρυνόμενος τῆς ἀρχαίας θεωρίας καὶ τέχνης».

μαθηματηρίων καὶ χρηστομαθειῶν π.χ. τοῦ Χρυσολωρᾶ, τοῦ Κάτωνος - Πλανούδη, τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἐπίσης ἐκ τῆς πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς «τί ἐστιν ἔργον ἄρχοντος» κλ. Διὰ τοῦτο πρὸς ἴδιαν χρῆσιν συνεκράτησα συναντήσας ἐν αὐτῷ σημειώσεις - ἐνθυμήσεις, ἃς παρέθηκα.

Ὅπερ δὲ ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον, ὅτι ἐκ τῆς ἀγορᾶς τοῦ χειρογράφου τούτου ἐνισχύεται ἡ εἰκασία, ἣν ἐσημάτισα ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Κεραμέως χειρογράφων, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ τοιαῦτα διαφυγόντα τὴν ἔρευναν αὐτοῦ ἢ ἀποκρυβέντα κατὰ τὴν ἀνὰ τὴν Τραπεζουντιακὴν χώραν περιοδείαν αὐτοῦ· διότι τὸ ὑπ' ὄψιν μου χειρόγραφον ἀνήκον εἰς τὸν Ἡλίαν Νικολάου Κανδύλην (οὕτω καὶ οὐχὶ Κανδήλην) οὐδενὶ τῶν παρὰ Κεραμεῖ ἀντιστοιχεῖ, εἶναι δὲ ταῦτα πέντε τὸν ἀρ. τὸ 26^{ον}, 40^{ον}, 44^{ον}, 47^{ον} καὶ 49^{ον} (πρὸβλ. ἐνταῦθα § 5 καὶ 6).

Ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου γινώσκειται ἀκριβέστερον ἢ ἀκμὴ τοῦ λογίου τούτου, τὸ πατρικὸν ὄνομα ὡς καὶ ἡ συνοικία τῆς Τραπεζοῦντος ἐν ἧ κατώκει-μαχαλάς ἁγίου Γεωργίου - Τζαρτακλή¹.

13. **Χειρόγραφον** χαρτῶον, εἰς 4^{ον} σχῆμα (0,165 πλ. × 0,240 ὑψ. χλστ.) ἐκ πολλῶν συνεραμμένων τετραδίων σχεδὸν ὁμοιομόρφου μεγέθους, διαφόρου ὁμως περιεχομένου καὶ που καὶ γραφῆς.

Ἡριθμημένον μέχρι τῆς 10 σελίδος κατὰ σελίδας, ἀπὸ δὲ ταύτης κατὰ φύλλα — 10 - 354 — διὰ μολυβδίδος. Ἡ τελευταία σελ. 354^β λήγει | «τοῖς δάκρυσι, ἀγιότης δὲ καὶ δικαιοσύνη λοιπὸν» [εἰς τὸν ἐκείνων] ἀρχικαὶ λέξεις τῆς ἐπιούσης σελίδος τοῦ ἀπεσπασμένου πάντως φύλλου — 355 — καὶ ...; Τὸ κείμενον τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ ἑλλιπές· δὲν προσεπάθησα ἵνα διακρίνω περὶ τίνος ἦν ὁ λόγος², διότι ἐν σελ. 347^α ἀνέγγων ... «ἀποδιδράσκει, πρὸς τοὺς δυνατωτέρους μεταρρυεῖς | ἢ πρὸς τῷ θανάτῳ γεγενημένους ἤδη καταλιμπάνει».

Φύλλα τινὰ μένουσιν ἄγραφα: 22, 23, 24· ἀλλ' ὡς φαίνεται ἐπὶ τούτῳ, ἴν' ἀντιγραφῇ πρὸς συμπλήρωσιν ἀρχῆς λόγου ἐκκλησιαστικῆς ὕλης, ὅστις τελειώνει εἰς τὴν σελ. 39^α «καὶ ἀίδιος βασιλεία εἰς κληρὸν ἀναφαιρετον καὶ κατασκήνωσιν καὶ ὑπερφυῆ καὶ θείαν τροφήν καὶ ἀπόλαυσιν παρασχεθήσεται».

Ἀμέσως ἀνέγγων καὶ ἐσημείωσα τὰ ἐξῆς ἐν λεπτοτάτῃ μικρογραφίᾳ «ἐν Βουκουρεσίῳ ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος κατὰ τὸ 1752 ἀπριλλίον η(;) | διὰ χειρὸς Διονυσίου ἱερομονάχου Χαλδαίου ἐκ χώρας Ψήτης — Τέλος τῷ θεῷ ἐν Ὑψίστοις | .δόξα.»

¹ Μαχαλάδων (συνοικίων) Τραπεζοῦντος ὀνόματα ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν συνηθέστατα εἰλημμένα γινώσκω ἱκανά, καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἀναγραφόμενης τῶρα Τουρκικῆς προσθήκης. Τοῖς λογίοις Τραπεζουντίοις τὰ λοιπὰ.

² Ἐπίτηδες ἐκτενέστερον ἐσημείωσα τὰ μέρη ταῦτα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴν' ἀνεύρω τοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀφήκα καὶ ἀφήμι ἄλλοις ...

Πρὸ τοῦ προχωρήσω ἀναγκαῖον ἵνα δρίσω: ὅτι τὸ περιεχόμενον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἶδος τι τῆς καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν ἐδιζομένης Χρηστομαθείας (π. χ. τρίτομου τοῦ ἀειμνήστου Ραγκαβῆ). Τὸ χειρόγραφον δῆλα δὴ περιέχει διαφόρους λόγους ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων τῆς τε ἔσω καὶ θύραθεν παιδείας μεθ' ἑρμηνείας καὶ κατὰ λέξιν ἐξηγήσεως ἐπὶ ἐκάστης τοῦ κειμένου σειρᾶς κατὰ τὸ γνωστὸν τῶν χρόνων τούτων σύστημα τῆς Ψυχγωγίας, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ἐν τοῖς περισελιδίοις κατὰ μαθήματα, διὰ κανονικῆς πυκνοτάτης λεπτῆς ἀλλ' εὐαναγνώστου γραφῆς ἀναπτύξεως.

Πρῶτος λόγος ἐν τῇ Χρηστομαθείᾳ ταύτῃ πρόκειται: Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων¹ [τοῦ Λουκιανοῦ]: Καὶ τί σοι πρῶτον, ὦ φιλότης, ἢ τί ὕστατόν φασί...

Ἔστω ἐν παράδειγμα ψυχγωγικόν

ἄνωθι τῆς πρώτης ταύτης σειρᾶς: «ποῖαν συμφορὰν, δυστυχίαν, πρῶτα καὶ ἀρχῆς, ὃ ἠραπημένε μου Τιμόκλεις, νὰ εἰπῶ πρῶτον» λέγει ἡ κοινὴ παροιμία, λέγει ὁ κοινὸς λόγος, λέγουσιν οἱ παροιμιασταί.

Τέλος ἀπολογίας τῶν περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων:— τῷ δὲ θεῷ ἡμῶν δόξα.»

Ὁ λόγος οὗτος κατέχει 27 σελίδας, ὧν ἐκάστη ἀναλαμβάνει δωδεκάδα σειρῶν κειμένου μόνον, διότι ἐπ' αὐτῶν λεπτοτέρα γραφῆ εὐαναγνώστῳ ἢ ψυχγωγία.

Ἐν σ. 28 φέρεται ὑπογραφή

Ἡλίας Νικολάου Κανδίλης Τραπεζούντος

τῇ 1846 Φεβρουαρίου 14

καὶ ὑπ' αὐτὴν ἀμέσως διὰ μελάνης πρὸς τὸ κόκκινον ἀποκλινοῦσης:

— «Καὶ τόδε σὸν τοῖς ἄλλοις κτῆμα κάμου Ἡλία Ν. Κανδίλη
Ἀγούστου 19.

ἀρ. 2.

Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι ὁμοίωτροπος χειρόγραφος συλλογὴ ἀναλόγου περιεχομένου ὑπῆρχεν ὑπ' ἀρ. 1, ἣς ἄγνωστος ἢ τύχη.

Συνεχίζω: φ. 39^β καὶ 40^α πάλιν ἔμειναν ἄγραφα: ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ «Κάτω νος Ρωμαίου γῶμαι παραινετικά, ἃς μετήνεγκεν ἐκ τῆς τῶν Λατίνων φωνῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον μάξιμος μοναχὸς ὁ πλανοῦδιος».

Ἐν φ. 48^α φέρονται τέλος τῶν τοῦ Χρυσολωρᾶ γνωμικῶν ἐπῶν καὶ τῷ Θεῷ δόξα ρψξς^φ Ἰανουαρίου ιε^{τη}.

Ἐν μέσῳ που τοῦ χειρογράφου παρετήρησα καὶ:

Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κ/πόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαῖλ, τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας, ἐπιστολῆς: τί ἔστιν ἔργον ἄρχοντος.

¹ Κοκκίνη μελάνη.

ἀρχ. «Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ παράδοσιν τῆς ἀγίας τοῦ θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὃ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἔμων πόνων τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικάς. . . . »

Ἐν φ. 188^α «Τοῦ. . . Βασιλείου μεγάλου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας — Λόγος εἰς Βαρλαάμ μάρτυρα.

Ἐν φ. 238^β φέρεται Τέλος ἐκθέσεως παραινετικῆς ἀγαπητοῦ διακόνου πρὸς Ἰουστινιανὸν τὸν καίσαρα, ἥτις παρ' Ὀλλησι βασιλικῆ ὀνομάζεται σχέδη ≡.

Κατὰ τὸ τέλος ἐν φ. 277^α - 346^β. Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου περὶ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος. ἀρχ: Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν φώτων ἡμέρᾳ πανηγυρίσαντες.

Τοῦ τελευταίου τετραδίου φύλλα ἀποκεκομμένα· πρὸ τῆς ἀρχῆς τούτου, ἐπίσης ἀφρημένης, ὑπάρχει ἔναντι κατὰ τὴν σελίδα ἐν τέλει λόγου τινὸς τὸ σημεῖωμα τόδε:

*Ἦλία Νικολάου Κανδύλης/
Τραπεζουντίου τοῦ ἀγίου Γεωργίου/
μαχαλᾶς τζαριτ|κλή, μὴν δεκεμβρίου/
ἔτους ἀπὸ Χριστ 1845 | τέλος καὶ τῷ Θεῷ
δόξα ἀμήν/.*

14. Τὸ χειρόγραφον εἶναι ἀφιερωμένον, ὡς ἐν τῇ δευτέρᾳ σελίδι τοῦ πρώτου φύλλου ἄνωθι ἀνέγγων: Τῷ ἐν Τραπεζοῦντι Φροντιστηρίῳ· ἐκεῖ δὴλα δὴ δι' ἄλλης χειρὸς γραφόμενα φέρονται. «Ἀφίερωμα τῷ ἐν Τραπεζοῦντι Φροντιστηρίῳ ὑπὸ Ἦλία Νικολάου Κανδύλη· Τραπεζουντίου 1868». ¹

B. A. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ

Διδάσκαλος τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

¹ Ἦλιος Κανδύλης ἀναφέρεται καὶ παρὰ τῷ Παρανίκα, Σχεδιάσιμ. 1867 σ. 110.—Εἶναι ὁ παρὰ Ράλλη καὶ Ποτλῆ Καντίλογλους. (Σύνταγμα Θ. καὶ Ι. Κανόνων. τ. Α'. σ. ι').

Σημειωθῆτω καὶ Ἐγκύκλιος προτρεπτικῆ τοῖς ὁμογενεῖσι περὶ βοηθείας τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σχολῆς τοῦ πατριάρχου Κυρίλου (ΣΤ') κατὰ τὸ 1818, ἀγνοηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γεδεῶν (Π. Πίν. σ. 684) μεταξὺ ἄλλων τῶν ἐπὶ τοῦ αἰοιδίμου τούτου πατριάρχου (Λογίου Ἐρμοῦ 1819 σ. 679 - 682), ἀναδημοσιευθεῖσαν δ' εὐτυχῶς ἐν τοῖς «Γρηγορίου Ε'» τοῦ Ἀγγελοπούλου. Σειρὰ τοῦ Βιενναίου Λ. Ἐρμοῦ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.

Σύλλαβος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων σύντομος.

	§§		§§
Ἄγαπητὸς διάκονος . . .	13	Κοσμάς μοναχὸς . . .	4
Ἄννα Κομνηνὴ	10	Κουκουζέλης Ἰω. . . .	8β
Ἄτρα, χωρίον	10	Κυπριανὸς Ἰβηρίτης . .	8α
Βαρνάβας μητρ. Τραπεζ.	4	Κύριλλος Πατριάρχης . .	14
Βησσαρίων καρδινάλιος	2	Κώδικες	4,7
Βυζαντινὰ Χρονικὰ . .	5,6	περιγραφή	8α καὶ 13
Γαβραῆς	10	Δάμπρος Σπ.	2
Γαβραῖ ἐπίγραμμα . . .	11	Μάξιμος Πλανούδιος . .	13
Γεωργίου ἀγ. συνοικία	12	Μηλιόπουλος	1,3,10
Γρηγόριος Θεολόγος . .	13	Μουσεῖον ΚΠ	4,7
Διονύσιος, μοναχὸς . .	13	Μουσικὴ Ἐκκλ.	8α
Ἐγκώμια Τραπεζοῦντος	2	Μυστακίδης Β. Α.	4,6
Εὐγενικὸς Ἰωάννης . . .	2	Παπαδόπουλος Ἰω. . . .	2,10
Fallmerayer σφάλματα	10	Παρανίκα Μ.	2,14
Fischer W. »		Τραπεζοῦντος ἐγκώμια . .	2
Ζήλωνα, χωρίον	10	» κώδικες	1
Ζωναράς	10	» φροντιστήριον	1,14
Ἰωάννης οἰκονόμος . . .	8β	Φώτιος πατριάρχης . . .	13
Ἰωσιφίδης (Γαβραῆς) . .	10	Ψήτη, χωρίον	13
Κανδίλης Ἠλίας	12,14	Ψυχαγωγία	»
Καντίλογους	14	Δέξεις	
Κεραμεὺς πολλαχοῦ . . .	6,7	ἀδουλόνηους ἐν ἐπιγρ. . .	γ'
		βασμολιώνων	ε'